

БЕЛАРУСКА-ГЕРМАНСКІЯ ПАРАЛЕЛІ
Ў КАЛЯНДАРНАЙ АБРАДНАСЦІ ЛЕТНЯГА ЦЫКЛУ

Беларусы ў складзе славян і немцы (дойч) як прадстаўнікі германцаў уваходзілі ў адну сям'ю індаеўрапейскіх народаў, якая ў Еўропе ўключала яшчэ кельтаў, балтаў. Калісьці гэта вялікая, звязаная еўрапеіднымі этнакультурнымі і біялагічна-антрапалагічнымі характарыстыкамі супольнасць мела агульную мову, культуру. У час этнагенетычных працэсаў, – макрагенетычных, калі ўтвараліся вышэйадзначаныя супольнасці, і ўласна этнагенетычных, калі ствараліся асобныя энасы, – пад уздзеяннем субстратных фактараў, міжэтнічнага ўзаемадзення, прыродных умоў індаеўрапейская культура пачала набываць спецыфічныя этнічныя формы. Менавіта з індаеўрапейскай культурнай спадчыны выходзяць вытокі падабенства культур індаеўрапейскіх народаў, у тым ліку беларусаў і немцаў. Акрамя гэтага, этнагенез германцаў і славян, іх пражыванне на ранніх стадыях этнічнай гісторыі праходзілі ў цесным кантактным узаемадзеянні, продкі беларусаў да перасялення з захаду і цэнтра Еўропы на поўдзень (Балканы), і потым на поўнач, на беларускія землі, шчыльна кантактавалі з германскімі плямёнамі, удзельнічалі ў працэсе міжэтнічнага ўзаемадзення, абмена культурнымі элементамі, што таксама магло паўплываць на наяўнасць агульных культурных з'яў. Гэта аднасць найбольш яркая адзначаецца ў традыцыйнай (народнай) культуры, яе каляндарных абрадах і звычаях, звязаных ва ўсіх народаў з язычніцкай традыцыяй, фазамі сонца, месяца, сезоннымі сельскагаспадарчымі працамі. Досыць моцна старадаўнія рысы праяўляліся ў летнім каляндарным цыкле, які звязаны з адпаведнай фазай сонца, што і з'яўляецца прадметам дадзенага даследавання.

Летні перыяд народнага каляндара звязан са жнівом, севам і ў меншай ступені, чым іншыя часы года, насычаны абраднасцю. Тым не менш ён уключае шэраг значных свят як сельскагаспадарчай, так і сальярнай семантыкі. На землях еўрапейскіх народаў здаўна святкавалі іванаў дзень, дзе сумяшчаліся паганскія і хрысціянскія элементы. Гэта свята Яна, Івана (у немцаў – Іагана) Хрысціцеля, іванаў дзень (у беларусаў – Купалле). У Германіі не было баства сонца, плоднасці Купалы, таму свята называлася ад імя Іаана (Іагана) Хрысціцеля, якога ў гэты дзень паўсюдна шанавала царква. Калісьці, да з'яўлення хрысціянства, гэта было старажытнае язычніцкае свята ў гонар летняга сонцастаяння, самай кароткай ночы (на 22 чэрвеня), да якога царква прыстасавала шанаванне Іаана (Івана, Яна) Хрысціцеля (Прадцечы). У каталікоў (а таксама ўніятаў) па грэгарыянскім каляндары свята адзначаецца 24 чэрвеня, у праваслаўных па юліанскаму – 6 ліпеня. Яно сумяшчае паганскія культы сонца, вады, раслін, магію з храмавым шанаваннем Іаана Прадцечы (у тым ліку асвятчэнне ў храме зёлак).

Свята захавала шмат язычніцкіх элементаў, у першую чаргу – распальванне, пажадана на ўзвышшах, каля вады вогнішчаў (германскі “Агонь

сонцаварота” (Sonnwendfener), у Германіі іх палілі і на плошчах перад ратушай [1, с. 124]. Вогнішчы сімвалізавалі сонца, магічна былі звязаныя з яго ачышчальнай і крэатыўнай энергіяй. У Беларусі вогнішча запальвалі “купальскім агнём” – ад трэння трэсак, як і ў Германіі, дзе “чысты” агонь атрымлівалі трэннем ці запальвалі тым агнём, што захаваўся ад маланкі, якая трапіла ў дрэва. На Нямеччыне, каб надаць агню магічную моц, забяспечыць людзей энергіяй сонца, ў яго кідалі асобныя травы, іншы раз майскае дрэва. У германцаў іванаў дзень быў звязаны з папярэднім святам св. Віта (15 чэрвеня), на якое рыхтавалі паліва для Іванавага вогнішча. У некаторых мясцовасцях Германіі ў пачатку XX ст. запальванне вогнішчаў пераносілі на 22 чэрвеня, што адпавядае астранамічнай даце фазы сонца і сведчыць аб цеснай сувязі вогнішча і сонца. У Германіі гэта было агульнаграмадскае, нават дзяржаўнае свята – у ім удзельнічалі як прадстаўнікі пануючага класа, так і простыя людзі. Вогнішчы запальвалі на плошчах перад ратушамі, туды абавязкова павінны былі з’явіцца, хоць на невялікі час, усе жыхары, за адсутнасць патрабавалі штраф. У Беларусі кастры палілі ў сельскай мясцовасці, у палях, недалёка ад вады. Гэта было свята вясковага люду, тым не менш, як і ў Германіі, да кастра праходзілі ўсе вяскоўцы – і моладзь, і людзі сталага ўзросту [2, с. 360]. Разам з тым падаецца, што святкаванне на германскіх землях мела больш грамадскі характар, бо ў беларусаў пасля асноўнай часткі святкавання каля кастра сямейныя пары, людзі сталага ўзроста зыходзілі, і ў наступнай частцы да раніцы ўдзельнічала свабодная ад шлюбу моладзь. Звычай на германскіх і беларускіх землях трымаўся дастаткова ўстойліва: у Саксоніі вогнішчы запальвалі да канца XIX ст. (гэта адпавядала моцным традыцыям паганскай даўніны ў саксаў, з чым змагаўся яшчэ імператар франкаў Карл Вялікі), у Баварыі – да 20-х гг. XX ст., у Беларусі насычаная рытуалістыка абраду адзначалася ў пачатку XX ст., у асобных мясцовасцях моладзь запальвае вогнішчы да нашых дзён.

Культывае вогнішча мела насычаны магічны складальнік, звязаны з рознымі відамі магічнага ўздзеяння. На беларускіх і германскіх землях вакол вогнішча вадзілі карагоды (увасабленне апатрапейнага магічнага кола), скакалі, у тым ліку парамі, узяўшыся за рукі (шлюбная магія, магія кахання – хто з кім скача, не разамкнуўшы рук, той і, хутчэй за ўсё, пойдзе з тым у шлюб). Таксама скокі павінны быць высокімі, каб быў высокі, добры ўраджай – тутакса спалучалася магія кахання і плоднасці. У беларусаў магія кахання на Купалле досыць выражана – хлопцы змагаліся за выбранніц, тыя таксама імкнуліся абраць таго, хто падабаецца.

Існаваў таксама звычай рытуальнай ежы. У беларусаў гэта сімвал сонца – яешня, варэнікі, таксама спіртовыя напоі (у Германіі – віно, у беларусаў – гарэлка). Разам з тым на германскіх землях рытуальная ежа была больш разнастайная – рабілі спецыяльныя пірагі з бузіной.

Беларускі і германскі культ сонца адрознівае міфалагічны складальнік. Праблемным з’яўляецца наяўнасць у германцаў паганскага баства, звязанага з гэтым сонечным святам. У старажытных скандынаваў існавала жаночае

баство сонца ў пары з братам – богам луны, што нагадвае сваяцкую пару беларускай міфалогіі. Аднак сонечнае баство у старажытных германцаў звязана з традыцыйнай для міфалогіі апазіцыяй “сонца–месяц”, сонечнай калесніцай, запражанай канямі, якія вязуць баство па небу, што тыпалагічна падобна да калясніцы Перуна.

У беларусаў гэта – Купала (Купаліш) ці (у тых раёнах, дзе Купалле не святкавалася) бог маладога сочна Ярыла. Існаваў і міфалагічны падмурак свята – міф аб інцэстуальнай сувязі брата і сястры і забойстве апошняй, аб чым павінны былі нагадваць вянкi з кветак. Адсюль досыць вольны рытуальны эратычны характар паводзін, парушэнне традыцыйных сацыяльных табу. Разам з тым, як адзначаў А. Багдановіч, “адносіны занадта далёка не заходзяць”, гэта – пераважна абрад [3, с. 120–121]. Андрагінны характар баства Купалы, як і ў іншых такіх жа багоў сусветнай міфалогіі, звязан, на думку К. Юнга, з эратычным матывам інцэста і кастрацыі.

На землях германцаў вогнішча выкарыстоўвалася і ў лячэбнай магіі – да яго неслі хворых дзяцей (як і ў беларусаў). Лічылася, што вогнішча лечыць хваробы вачэй, паясніцы; у беларусаў на ім сушылі дзіцячыя кашулі. У немцаў магічны моц надаваўся і галавешкам, попелу ад кастра – іх падсыпалі ў корм гяўду.

На германскіх і беларускіх землях ствараліся рытуальныя рэчы, якія сімвалізавалі сонца: скатывалі з узвышшаў смаляныя колы, у германцаў – бочкі, дыскі. Беларусы рабілі шасты з сенам ці прасмоленым колам наверх, якія падпалівалі. У германскіх гарадах напярэдадні свята на плошчу выносілі ўмацаваны рэйкамі шэст, які выкарыстоўваўся штогод і ўпрыгожваўся вянкамі, гірляндамі кветак; вакол яго моладзь танчыла ўвечары [1, с. 126–127].

Вялікае значэнне надавалася на гэта свята збору зёлак, якія, лічылася, валодалі магічнымі якасцямі. Асобная роля адводзілася папараці, якая нібыта можа квітнець у гэту ноч і дараваць таму, хто знойдзе кветку, звышрэальныя якасці: у немцаў кветка дапамагае знайсці залатую жылу, яе насенне дазваляе чалавеку быць нябачным, у беларусаў знаходжанне папараць-кветкі (праз купальскага дзядка ці самастойна) дае магічную магчымасць бачыць скрозь зямлю клады, праходзіць праз сцены. Акрамя папараць-кветкі ў германцаў шанавалася “чароўны карань”, які трэба было выкапаць у іванаву ноч. У беларусаў купальскія травы (асабліва рупліва іх збіралі вядзьмаркі) захоўваліся на працягу года і выкарыстоўваліся ў абрадах і рытуалах з магічнымі, апатрапейнымі мэтамі. У немцаў расліны (асабліва крапіва і бузіна), аберагалі ад хвароб, а дом – ад пажара, буры. Травы дабаўлялі ў корм хатняй жывёле; вянок ці букет, размешчаны над уваходам у дом бараніў яго ад вядзьмарак (у беларусаў купальскія зёлкі, галіны дрэў размяшчалі ў вокнах); таксама як ў Беларусі, у некаторых мясцінах Германіі вянкi з раслін захоўвалі год у якасці абярэга. На германскіх землях святочныя расліны выкарыстоўвалі больш рэпрэзентацыйна: імі ўпрыгожвалі хаты, вуліцы, спецыяльна пастаўленыя ёлкі, крыніцы, калодзежы, рабілі букет “сярэдзіны лета”.

У беларусаў і германцаў расліны выкарыстоўваліся дзяўчынамі ў магіі лёсу – беларускія дзяўчаты пускалі вянкi па вадзе, таксама кветкі ўторквалі звонку ў сцены хаты дзеля гадання аб лёсе насельнікаў, гадалі па сарванаму трыпутніку на ростанях, нямецкія дзяўчыны гадалі па зёлкам, размешчаным у хаце. Таксама ў немцаў мелі месца магiчныя рытуалы, зьвязаныя з забеспячэннем плоднасці, што было і ў беларусаў (як рытуал з упрыгожанай кветкамі, вянкамі бараной) [4, с. 261].

Вялікае значэнне на свята надавалася культу вады – вадаёмам, расе. Вада ў міфалогіі выступае як традыцыйная апазіцыя агню ў бінарнай сістэме “жаночае–мужчынскае”. Але падаецца, што ў беларусаў і германцаў вытокі шанавання вады былі розныя, хаця абрады і рытуалы былі тыпалагічна падобнымі. Лічылася абавязковым купанне, што магiчна надавала целу моц, садзейнічала абнаўленню, амалажэнню арганізму, прыносіла шчасце. У беларускай абраднасці дзяўчыны купаліся разам з хлопцамі, што надавала купанню магiчны эратычны змест. На нямецкіх землях у XIV ст. у Кельне жанчыны напярэдадні іванава дня ў вянках з кветак ішлі да Рэйна і на захадзе сонца апускалі рукі ў вадз; таксама вадзе дзеля небяспекі прыносіліся ахвяры – хлеб, чорнага пеўня, дзіцячае адзенне [1, с. 126–127]. Увогуле, у Германіі лічылася, што Петер (Петр), Пауль (Павел), Іаган Хрысціцель, ішныя святыя летнега перяду патрабавалі чалавечых ахвяр: імі рабіліся тыя, хто загінуў ад маланкі, тапельцы, самагубцы.

Праблемнымі з’яўляюцца вытокі звычай купання і магiчнага выкарыстання расы. У беларускай абраднасці гэта, хутчэй за ўсё, звязваецца з бінарным супрацьстаяннем у абрадзе мужчынскага і жаночага, што ў міфалогіі адпавядае агню і вадзе і мае ў купальскім абрадзе эратычны характар, зьвязаны з міфемай інцэсту. Вадой аблівалі ў беларускім вясельным абрадзе пасля першай шлюбнай ночы маладую, якая не захавала да вяселля дзявоцтва, вада была менавіта жаночым сімвалам. Гэтым тлумачыцца звычай сумеснага купання хлопцаў і дзяўчат у купальскую ноч, што магiчна ўводзіць іх ў сферу мужчынскай і жаночай даросласці.

Што тычыцца Германіі, існуе думка, што звычай купання прыйшоў у Германію з Рыма, дзе 24 чэрвеня купаліся ў гонар Фартуны. Разам з тым звычай сумеснага купання моладзі без адзення звяртаў на сябе ўвагу яшчэ старажытнарымскіх гісторыкаў і, магчыма, вытокі купання ў германцаў і беларусаў узыходзяцца да агульнай паганскай даўніны і зьвязаны з магiяй ачышчэння і сувязі палоў.

У магiчным значэнні выкарыстоўвалі і расу – на Беларусі дзяўчаты голыя каталіся па расе каб цела і скура зрабіліся здаровымі і прыгожымі, у Цюрынгіі таксама голыя дзяўчыны коўзаліся па ільняному полю, танчылі на ім, каб стымуляваць магiю плоднасці.

Гэта свята, як час сярэдзіны лета, было насычана незвычайнымі, магiчнымі якасцямі аб’ектаў прыроды, жывёл, актыўнай дзейнасцю духаў, вядзьмарак. На Беларусі лічылася, што расліны размаўляюць паміж сабой, ходзяць, як і дрэвы; вядзьмаркі збіраюцца на Лысай гары пад Кіевам

(цэнтральным месцы вядзьмарскага збору); раюцца, як адабраць малако у кароў, таксама збіраюць расу, ходзяць па вёсках, нават могуць зайсці ў хату, што-небудзь пазычыць, заязджаюць каней. У Германіі лічылася, што коні размаўляюць паміж сабой, вада пераўтвараецца ў віно. Таксама прыносіліся ахвяры агню, у некаторых мясцінах гэта быў дзень нябожчыкаў – ім ставілі свечы, яны нібыта прыходзілі да кастроў.

Такім чынам, беларускія і германскія звычаі на іванаў дзень (Купалле) маюць шэраг тыпалагічна і семантычна падобных рысаў: культ сонца і яго магічных сімвалаў – вогнішча, рытуальных дзеянняў вакол яго, магічных рэчавых ўвасабленняў, вады, зёлак, а таксама разнастайнай (плоднасці, апатрапейнай, рэкрэацыйнай, любоўнай) магіі. Гэтыя рысы ў той ці іншай ступені ўласцівы усім індаеўрапейскім народам Еўропы. Разам з тым у беларусаў і германцаў маецца шэраг адрозненняў у семантыцы і абразнасці свята. У германцаў свята мела ў большай ступені грамадскі, вясковы і гарадскі, полісацыяльны характар, яно было сродкам этнічнай інтэграцыі, у той час як у беларусаў гэта было пераважна вясковае, маладзёвае свята. Таксама ў падмурку беларускага купалля знаходзілася міфалагічная постаць Купалы, міфы аб інцэсце, што надавала святу архаічныя паганскія рысы. Адсюль вынікае яшчэ адно адрозненне – у беларусаў больш выражаны эратычны, любоўна-магічны аспект свята, у той час як у германцаў значнае месца надаецца культу плоднасці.

ЛІТАРАТУРА

1. Календарныя обычаі і обряды в странах зарубежной Европы. Летне-осенние праздники / Ин-т этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая АН СССР. – М. : Наука, 1978. – 296 с.
2. Земляробчы каляндар: абрады і звычаі. / склад. А. І. Турскі, А. С. Ліс. – 2-е выд. – Мінск : Беларус. навука, 2003. – 429 с. (Беларуская народная творчасць).
3. *Багдановіч, А. Я.* Перажыткі старажытнага светасузярання ў беларусаў. Этнаграфічны нарыс / А. Я. Багдановіч. – Мінск : Беларусь, 1995. – 186 с.
4. Міфалогія беларусаў : энцыкл. слоўнік / склад. І. Клімковіч, В. Аўтушка. – Мінск : Беларусь, 2007 – 607 с.